

Het forensisch psychiatrisch deskundigenonderzoek en de nieuwe Interneringswet

KATRIEN HANOULLE^a

^a Gerechtelijk stagiair, Parket van de procureur des Konings te Leuven en Doctor en vrijwillig medewerker, Instituut voor strafrecht, KU Leuven (Corresp.: katrien.hanouille@law.kuleuven.be)

Het strafrecht worstelt al eeuwenlang met de vraag of en hoe het moet omgaan met daders met een geestesstoornis. Wanneer een dader met een geestesstoornis een strafbaar feit pleegt, bevindt de maatschappij zich in een tweestrijd: enerzijds noopt het schenden van de strafwet en de potentiële gevaarlijkheid tot een strafrechtelijke reactie, anderzijds speelt de morele intuïtie dat de dader mogelijk niet verantwoordelijk is. Die tweestrijd resulteert in een tweeledige strafrechtelijke aanpak: schulditsluiting en/of de bijzondere beveiligingsmaatregel van de internering. Toerekeningsvatbaarheid, of beter niet-toerekeningsvatbaarheid, beslaat de grondslag voor zowel de schulditsluiting als de internering.

Toerekeningsvatbaarheid is een juridisch geconstrueerd concept dat niet noodzakelijk aansluiting vindt bij de empirische realiteit. In tegenstelling tot wat de gehanteerde terminologie doet vermoeden, missen zowel de schulditsluitingsgrond¹ als de interneringsvoorwaarden² een strikte wetenschappelijke grondslag. Dat komt omdat toerekeningsvatbaarheid als onderdeel van strafrechtelijke schuld eerder symbolische dan praktische functies heeft. De interneringsvoorwaarden zijn geformuleerd in ambigue en vage termen die evenmin een duidelijke, vaststelbare inhoud hebben. Hierdoor levert toerekeningsvatbaarheid interpretatieproblemen op en laat het veel ruimte voor willekeurige beoordeling en rechtsonzekerheid. Het toerekeningsvatbaarheidsoordeel fungeert als een open categorie, maar het strafrecht maskeert dat door psychiatrische deskundigen te betrekken en er zo een zweem van wetenschappelijkheid en dus objectiviteit aan te verlenen. Zonder aandacht te besteden aan de onderliggende mechanismen die een toerekeningsvatbaarheidsoordeel sturen, blijft het echter een voedingsbodem voor eindeloze discussies die strafprocessen rekken en zorgen voor rechtsonzekerheid. De psychiatrie kan immers geen pasklare antwoorden bieden bij de beoordeling van juridische concepten.

Nochtans lijken de wetgever en de actoren in het strafproces veel geloof te hechten aan de bijdrage die de psychiatrische wetenschap zou kunnen leveren tot het toerekeningsvatbaarheidsvraagstuk. Recente wetgevende initiatieven hebben fors ingezet op de forensische psychiatrie en de samenwerking tussen het recht en de psychiatrie. De Wet van 5 mei 2014 betreffende de internering van personen (BS 9 juli 2014) heeft de verplichting ingevoerd voor het openbaar ministerie en de (onderzoeks)rechter om een forensisch psychiatrisch deskundigenonderzoek te bevelen wanneer er vermoedens zijn dat de betrokkene voldoet aan de interneringsvoorwaarden. Het onderzoeks- of vonnisrecht kan de internering enkel gelasten na de uitvoering van dergelijk onderzoek of de actualisatie ervan. Die verplichtingen gelden niet voor de toepassing van de schulditsluitingsgrond van artikel 71 Sw. In principe kan de strafrechter de vrijspraak bevelen zonder een psychiatrisch advies over de geestestoestand van de betrokkene, al zal dit in de praktijk zelden tot nooit voorvallen.

1 Art. 71 Sw.: "Er is geen misdrijf wanneer de beschuldigde of de beklaagde op het tijdstip van de feiten leed aan een geestesstoornis die zijn oordeelsvermogen of de controle over zijn daden heeft teniet gedaan..."

2 Art. 9 Interneringswet: De rechter kan de internering bevelen van een persoon: "1° die een misdaad of wanbedrijf heeft gepleegd die de fysieke of psychische integriteit van derden aantast of bedreigt en 2° die op het ogenblik van de beslissing aan een geestesstoornis lijdt die zijn oordeelsvermogen of de controle over zijn daden tenietdoet of ernstig aantast en 3° bij wie het gevaar bestaat dat hij als gevolg van zijn geestesstoornis, eventueel in samenhang met andere risicofactoren, opnieuw misdrijven zoals vermeld in 1° zal plegen."

Wie vertrouwd is met de interneringspraktijk vraagt zich waarschijnlijk af of er iets veranderd is ten opzichte van de praktijk die was ontstaan op basis van de oude interneringswetgeving, de Wet op de bescherming van de maatschappij van 1964. De wet voorzag dan wel geen bepalingen met betrekking tot het deskundigenonderzoek, maar in de praktijk werd zelden tot nooit nog overgegaan tot een interneringsbeslissing zonder voorafgaandelijke tussenkomst van een psychiater (DE KOGEL, NAGTEGAAL, NEVEN & VERVAEKE, 2006; DRESSING & SALIZE, 2006; OBSERVATOIRE INTERNATIONAL DES PRISONS, 2013). De regeling uit de nieuwe wet lijkt dan ook enkel een wettelijke verankering te zijn van de vaste praktijk. Nochtans zijn er bijkomende verplichtingen en eigenheden bij het forensisch psychiatrisch deskundigenonderzoek. Er weerklinkt immers vaak kritiek op de kwaliteit van gevoerde deskundigenonderzoeken en deskundigenverslagen (CARTUYVELS & CHAMPETIER, 2011). Daarom voorziet de Interneringswet enkele verplichtingen en mogelijkheden die de kwaliteit van het deskundigenonderzoek ten goede moeten komen. De wet zet vooral in op professionalisering van de deskundige en op eenvormigheid van de onderzoeken en verslagen.

Het deskundigenonderzoek dient ten eerste te worden uitgevoerd door een arts die houder is van de beroepstitel forensisch psychiater. De erkenningsvoorwaarden hiertoe zijn opgenomen in een ministerieel besluit dat in werking is getreden op 1 april 2016. De forensische psychiatrie is een afzonderlijke discipline binnen de psychiatrie, die focust op de beoordeling en behandeling van personen met een geestesstoornis die in aanraking komen met justitie. Er zijn drie taken: het uitvoeren van expertiseonderzoeken die dienen als bewijsmiddel in burgerlijke zaken en strafzaken; de diagnose en behandeling van personen met geestesstoornis die in aanraking komen met justitie; het uitvoeren van een deskundigenonderzoek bij slachtoffers van een misdrijf. Een forensisch psychiater is erkend als arts-specialist in de psychiatrie en heeft een specifieke opleiding in de forensische psychiatrie gevolgd. Voor de erkenning is vereist dat hij fundamentele klinische vaardigheden en specifieke technieken beheerst betreffende diagnose, behandeling en opvolging van geestesstoornissen specifiek voorkomend binnen een gerechtelijk kader, met inbegrip van de aanwending van dwangmiddelen. De psychiater moet kennis en kunde hebben van een systeembrede aanpak van kwaliteit en veiligheid. Hij moet ten slotte nauw samenwerken met andere artsen-specialisten en gezondheidszorgbeoefenaars die betrokken zijn bij de multidisciplinaire benadering van de forensische psychiatrie en met gerechtelijke en penitentiaire instanties. De opleiding tot forensisch psychiater bestaat uit een theoretisch gedeelte en een professionele stage van twee jaar. In afwachting van de eerste artsen die de opleiding hebben voltooid, kunnen al psychiaters erkend worden als forensisch psychiater indien ze gedurende de laatste vijf jaar algemeen bekend staan als bijzonder bekwaam in de forensische psychiatrie. Het bewijs hiervan volgt uit persoonlijke publicaties, actieve deelnames aan (inter)nationale congressen, wetenschappelijke vergaderingen met betrekking tot de forensische psychiatrie en activiteiten kenmerkend voor de discipline.

Ten tweede moet de forensisch psychiater een gerechtsdeskundige zijn, wat een algemene verplichting is geworden in strafzaken. Artikel 646 Sv. bepaalt dat een deskundige in strafzaken onderworpen is aan de artikelen 991ter tot 991undecies Ger. W. Die artikelen bevatten de voorwaarden waaronder de minister van Justitie experts kan erkennen als gerechtsdeskundigen en hen machtigen de titel van gerechtsdeskundige te voeren. Na de erkenning worden ze opgenomen in het nationaal register voor gerechtsdeskundigen en kunnen magistraten hen aanstellen om deskundigenopdrachten uit te voeren. Die algemene verplichting in strafzaken geldt dus ook in het bijzonder in een interneringsprocedure voor de forensisch psychiatrisch deskundige. Enkel de leidende deskundige moet een forensisch psychiater zijn met een erkenning als gerechtsdeskundige. Experts, zoals psychologen of

criminologen, die betrokken zijn bij het onderzoek door bijstand te verlenen of in college mee te werken, moeten niet voldoen aan die formele vereisten.

Om de kwaliteit en eenvormigheid van het deskundigenonderzoek en -verslag nog meer te garanderen, dient de forensisch psychiatrisch deskundige de bevindingen weer te geven in een omstandig verslag, overeenkomstig bij KB vast te stellen standaardmodellen.³ Daarmee hoopt de wetgever de waarborg in te voeren dat iedere aangestelde deskundige op alle vragen een antwoord zou formuleren en dat er meer samenhang tussen verschillende expertises zou komen. Nochtans moet de deskundige zich niet beperken tot het standaardmodel; hij kan extra elementen bespreken die betrekking hebben op de persoonlijkheidskenmerken en de omgevingsfactoren en die van belang kunnen zijn bij de beoordeling van de toerekeningsvatbaarheid. Bestaande expertises van vóór de inwerkingtreding van de nieuwe formele vereisten blijven rechtsgeldig. Lopende onderzoeken hoeven geen vertraging op te lopen door routinematig nieuwe onderzoeken en verslagen te vereisen. De bevelende instantie kan wel steeds een actualisatie eisen wanneer dit nodig wordt geacht.

Naast de bepalingen die de kwaliteit en eenvormigheid van de deskundigenonderzoeken moeten opkrikken, bevat de wet ook waarborgen met betrekking tot bijstand bij het deskundigenonderzoek en de tegensprekelijkheid ervan. Tijdens de besprekingen van het wetsvoorstel kwam de vraag vanuit de advocatuur om de bijstand van een advocaat bij het deskundigenonderzoek in te voeren. De grondslag voor die vraag was de Salduz-rechtspraak met betrekking tot het recht op bijstand van een advocaat bij een verhoor (EHRM, 2008). Het recht is afgeleid uit het zwijgrecht en het recht op zichzelf niet te incrimineren. Een advocaat kan er op toezien dat de betrokkene tijdens het verhoor niet onderhevig is aan ongeoorloofde dwang. Het EHRM heeft zich nog niet uitgesproken over de bijstand van een advocaat bij een psychiatrisch deskundigenverhoor, maar oordeelde wel dat het recht op een eerlijk proces vereist dat de advocaat aanwezig kan zijn bij alle onderzoekshandelingen die een persoonlijke inbreng van de verdachte vergen, zoals een fotoherkenning (EHRM, 2009), een line-up (EHRM 2010a) of de reconstructie van de feiten (EHRM, 2010b).

Een psychiatrisch deskundigenonderzoek is geen verhoor, maar toch zijn er goede argumenten om bovenstaande redenering door te trekken. De gevolgen van dergelijk onderzoek kunnen voor de verdachte, beklagde of beschuldigde immers even verstrekkend zijn als een verhoor door de politie of de onderzoeksrechter. Psychiatrisch deskundigen nemen vaak letterlijke uitspraken van de onderzochte persoon op in het verslag, die de rechtbank of het hof dan later aanwendt bij de beoordeling van de toerekeningsvatbaarheid. Meer nog, die uitspraken kunnen bekentenissen inhouden of belangrijke informatie met betrekking tot de feiten. Er bestaat bij een psychiatrisch onderzoek het risico dat de betrokkene zich meer openstelt dan bij een verhoor en meer prijsgeeft dan hij zou willen vanuit het nonincriminatierecht. Het verschil tussen een behandelende en een adviserende psychiater is immers niet steeds eenvoudig te maken door een persoon met een geestesstoornis. Dat wordt nog versterkt door de methodologie van het diagnostisch interview die de psychiater aanwendt. Via een gericht maar zeer diepgaand gesprek probeert de psychiater binnen te dringen in de leef- en beleavingswereld van de betrokkene (EMMELKAMP, HOOGDUIN & VANDEREYCKEN, 2008). Het is essentieel dat de psychiater zich empathisch opstelt om dergelijk intiem en vertrouwelijk gesprek te voeren. Die therapeutische empathie kan voor een persoon met een geestesstoornis verwarrend zijn: hij zal de psychiater eerder als een vertrouwenspersoon of behandelaar beschouwen dan als een gerechtsdeskundige. Zeker in detentie hebben mensen vaak nood aan een uitlaatklep en zullen daarom graag veel praten met een zich empathisch opstellende psychiater (CARTUYVELS, CHAMPETIER & WYVEKENS, 2010). De deskundige moet de verdachte daarom waarschuwen dat hij alles wat die hem toevertrouwt in het kader van

3 Tot op heden is het KB nog niet uitgevaardigd.

zijn opdracht, zal moeten meedelen aan het gerecht, zelfs wanneer het geen verband houdt met de oorspronkelijke tenlastelegging. De bijstand van een advocaat kan een bijkomende garantie zijn. Bovenop de bijstand van een advocaat, heeft de betrokkene het recht om zich te laten bijstaan door een arts naar keuze. Die mogelijkheid werd expliciet ingevoerd door Potpourri III-wet. De oorspronkelijke bepaling van de Interneringswet liet toe dat de betrokkene zich kon laten bijstaan door een vertrouwenspersoon naar keuze, maar de wetgever achtte niet iedere persoon in staat tot bijstand bij een deskundigenonderzoek en beperkte de mogelijkheid tot bijstand door een arts.

De praktijk zal nog moeten uitwijzen hoe de deskundigenonderzoeken nu moeten verlopen en op welke wijze kan worden gegarandeerd dat de betrokkene zijn recht op bijstand effectief kan uitoefenen. Zo moeten de parketten de denkoefening maken wie de advocaat, als die er al is, moet inlichten over de vordering tot deskundigenonderzoek. Kan het onderzoek wel plaatsvinden wanneer de advocaat verhinderd is? Kan een “zwakke” verdachte zelf de inschatting maken of hij zich wel of niet wil laten bijstaan door een advocaat? Welke concrete rol kan de advocaat spelen bij het deskundigenonderzoek?

Ten slotte voorziet de Interneringswet in mogelijkheden tot tegenspraak tijdens het vooronderzoek. De verdachte kan een eigen arts of zorgverlener naar keuze aanstellen en diens voor het onderzoek nuttige inlichtingen schriftelijk verzenden aan de gerechtsdeskundige(n). Hiertoe wordt de zorgverlener op de hoogte gebracht van het forensisch psychiatrisch deskundigenonderzoek. Door de passieve bewoording is het niet duidelijk op wie die informatieplicht rust. Na ontvangst van de inlichtingen dient de gerechtsdeskundige hierop te antwoorden alvorens conclusies te formuleren en ze toe te voegen aan zijn verslag. De wet spreekt over nuttige inlichtingen en bepaalt niet welke vorm of draagwijdte die moeten aannemen. Wanneer de verdediging een eigen arts nuttige inlichtingen laat verzenden, is het niet uitgesloten dat die de vorm van een volwaardige tegenexpertise aannemen in de zin dat de arts antwoordt op dezelfde vragen als de gerechtsdeskundige. Het kan even goed gaan om louter bijkomende informatie van de eigen arts of zorgverlener. Dat laatste zal voor vele geestesgestoorde verdachten een meer haalbare kaart zijn, omdat ze zelf de kosten voor het aanstellen van een eigen tegenexpert zouden moeten dragen.

Het recht om nuttige inlichtingen te vragen kan enkel leiden tot het bijdragen aan de beschikbare informatie in het deskundigenonderzoek. De Interneringswet van 2014 voorziet daarnaast een echte vorm van tegenspraak bij het forensisch psychiatrisch deskundigenonderzoek. Die houdt in dat de gerechtsdeskundige, na het afronden van het onderzoek, verplicht is om een voorlopig advies te sturen naar de advocaat van de verdachte en het openbaar ministerie. Het is niet voorzien dat de verdachte zelf het advies toegestuurd krijgt, waaruit volgt dat hij de verplichte bijstand van een advocaat geniet vanaf het moment dat een forensisch psychiatrisch deskundigenonderzoek is bevolen. De wet vermeldt enkel de advocaat van de verdachte en bepaalt niets over een deskundigenonderzoek dat pas na de onderzoeksfase is bevolen. Er geldt tijdens de vonnisfase sowieso een recht op tegenspraak, maar de wet bevat geen formele regeling hoe de tegenspraak dan verloopt. De advocaat – en niet het openbaar ministerie – krijgt een redelijke termijn om opmerkingen te maken. Ofwel bepaalt de rechter een termijn, ofwel de deskundige zelf. De termijn bedraagt minstens vijftien dagen, tenzij de rechter andersluidend beslist of de deskundige bijzondere omstandigheden aanhaalt. De gerechtsdeskundige dient enkel te antwoorden op bemerkingen die hij binnen de termijn ontvangt. Hij moet een eindverslag opstellen, dat een opgave bevat van alle toegezonden nota's en stukken, met inbegrip van de opmerkingen hierop.

De advocaat kan louter opmerkingen maken bij het voorlopig advies of opmerkingen van een eigen deskundige toevoegen. Hier zit dus de mogelijkheid om tijdens het onderzoek tegenspraak te voeren in de vorm van een volwaardige tegenexpertise. Het gaat dan om een

zelf aangestelde en zelf betaalde expert. De Interneringswet voorziet niet de mogelijkheid om het openbaar ministerie of de rechter te vragen om een nieuwe deskundige voor een tegenexpertise aan te stellen. Als de verdachte een tegenexpertise wenst, dient hij gebruik te maken van een verzoek tot bijkomend onderzoek (art. 61quinquies Sv.) of een informeel verzoek ten aanzien van het openbaar ministerie. Er bestaat dus geen algemeen recht op een tegenexpertise bevolen door de rechter (of het openbaar ministerie).

Dit verplichte moment van tegenspraak tijdens het vooronderzoek beoogt een aanzienlijke tijdswinst, omdat het de nood aan tegenexpertises zou lenigen. Indien de advocaat van de verdachte in een vroeg stadium het advies kent en zich hierin kan vinden of kan volstaan met enkele bemerkingen, is inderdaad geen tegenexpertise vereist. Het is dan wel van belang dat de advocaat over voldoende informatie beschikt. Voorlopig is nog niet duidelijk welke gegevens het advies dient te bevatten, maar het is aangeraden melding te maken van de gebruikte onderzoeksmethodes en de elementen die tot het advies hebben geleid. Wanneer het onderzoek in college is uitgevoerd, moet dus zoveel mogelijk informatie worden meegedeeld over de werk- en beslissingswijze. Die openheid draagt ook bij tot het tweede voordeel van tegenspraak tijdens het vooronderzoek, namelijk dat er minder discussies in de vonnisfase zullen volgen over de toerekeningsvatbaarheid van de beklaagde of de beschuldigde.

Het forensisch psychiatrisch deskundigenonderzoek is een verplichting geworden in de interneringsprocedure en is met heel wat plichten en rechten omkleed om de kwaliteit en eenvormigheid ervan te garanderen. Dat kan de interneringspraktijk alleen maar ten goede komen. Nochtans blijven enkele fundamentele problemen met betrekking tot de interneringsbeslissing bestaan, waar ook de nieuwe wet geen mouw aan heeft weten te passen. Zo blijft de wet werken met onduidelijke voorwaarden, waarover de psychiater een advies moet geven. Onduidelijke voorwaarden blijven ook voor een goed opgeleide en ervaren psychiater onduidelijke voorwaarden. Er valt dus wel enige verbetering te verwachten op het vlak van de rechtszekerheid, maar het toerekeningsvatbaarheidsvraagstuk en de internering zullen altijd een bron blijven van discussies en interpretatieproblemen.

BIBLIOGRAFIE

- CARTUYVELS, Y., CHAMPETIER, B. & WYVEKENS, A. (2010), *Soigner ou punir ? Un regard critique sur la défense sociale en Belgique*. Brussel: Publications des Facultés universitaires Saint-Louis.
- CARTUYVELS, Y. & CHAMPETIER, B. (2011), L'expert psychiatre et le juge face à l'expertise en défense sociale. Entre collaboration et rapports de pouvoir, in F. TULKENS, Y. CARTUYVELS & C. GUILLAIN (eds.), *La peine dans tous ses états. Hommage à Michel van de Kerchove* (pp 275-293). Brussel: Larcier.
- DE KOGEL, C.H., NAGTEGAAL, M.H., NEVEN, E. & VERVAEKE, G. (2006), *Gewelds-en zedendelinquenten met een psychische stoornis. Wetgeving en praktijk in Engeland, Duitsland, Canada, Zweden en België*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- DRESSING, H. & SALIZE, H.J. (2006), Forensic psychiatric assessment in European Union member states. *Acta Psychiatr Scand*, 282-289.
- EHRM 27 november 2008, *Salduz t. Turkije*, nr. 36391/02.
- EHRM 17 februari 2009, *Ibrahim Oztürk t. Turkije*, nr. 16500/04.
- EHRM 20 april 2010, *Laska en Lika t. Albanië*, nr. 12315/04 en nr. 17605/04.
- EHRM 29 juni 2010, *Karadag t. Turkije*, nr. 12976/05.
- EMMELKAMP, P.M.G., HOOGUIN, C.A.L. EN VANDEREYCKEN, W. (2008), *Handboek psychopathologie I*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 2008.

MB 28 oktober 2015 tot vaststelling van de bijzondere criteria voor de erkenning van geneesheer-specialisten houders van de bijzondere beroepstitel in de forensische psychiatrie, alsmede van stagemeesters en stagediensten, BS 10 november 2015.

OBSERVATOIRE INTERNATIONAL DES PRISONS – SECTION BELGE (2013), *Notice 2013 de l'état du système carcéral belge*. Brussel.

Wet van 5 mei 2014 betreffende de internering van personen, BS 9 juli 2014.

Wet van 4 mei 2016 houdende internering en diverse bepalingen inzake justitie, BS 13 mei 2016.